

Vendent. Si episcopus vinum aut annonam compa-
raverit, nihil gellagii, vel alterius consuetudinis ab
eo exigetur. Episcopus servientes et homines comi-
tis, tam per se, quam ecclesiasticos, ministros, pro
Christianitate submonebit, et justificabunt se per eum.

6. Domus comitis et munitiones castrorum, quæ
ipse dignoscitur tenere ab episcopo, scilicet Castri-
Novi, Sancti Salvatoris, Conadæ, Mailliaci, tradentur
episcopo ad ejus beneplacitum: ita tamen quod eo
discedente, comiti vel ministerialibus ejus cum inte-
gritate restituantur. In boscis comitis episcopus ac-
cipit necessaria sibi et ecclesiæ Sancti Stephani.

7. Dictum est et concessum de canonicis Sancti
Stephani, quod in bosco de Thul usuarium suum
plene habebunt. Cognitum est et a comite con-
cessum, quod non licet ei Antissiodori aliquam mu-
tationem vel innovationem facere absque licentia
episcopi, de cujus feodo recognoscit se tenere quid-
quid habet Antissiodori et in circuitu ejus, præter
hoc quod continetur infra muros urbis extra clau-
strum, quod tenet de domino rege, et præter feudum
ducis ultra pontem.

8. Comes res episcopi custodire debet ut suas
proprietas. Si aliquis de potestate ejus aliquid de re-
bus episcopi aut hominum suorum ceperit, comes
reddi faciet, aut de suo recompensabit. Ad molendi-
no episcopi de Regioanne (*Regenne*) tale debet esse
bochellum, quod quidem navibus ascendentibus et
descendentibus pervium sit. De illis qui pisces ven-
dunt, comes habet quatuor creditorios, in quibus
episcopus nihil accipit. Si ad alios telonearius epi-
scopi primus advenerit et primus barguinaverit,
tantum accipiet, quantum curia episcopi necesse
habebit. Et idem telonearius comitis faciet: si pari-
ter venerint, pariter accipient quod invenerint.
Similiter in aliis victualibus facient. Creditariam
habet episcopus in omnibus victualibus quadraginta
diebus exinde; donec reddiderit, ab eis, quibus
debetur, nihil ei credetur.

100². 9. Statutum est de mercatoribus qui ven-
dunt in domibus suis, quod a quindecim ut quindecim
dies, vel a mense in mensem, teloneario episcopi
ventas reddent, si quæsitæ ab eis fuerint. In nundi-
nis libertatis Kalendarum Maiarum, telonei et ven-
tarum duæ sunt partes episcopi, tertia comitis. Illi-
que qui hos redditus recipiunt, fidelitatem episcopo
et comiti facient.

10. Episcopus in vineis suis propriis, et in censua-
libus, si illi voluerint quorum sunt vineæ, custodiam
ponet: si noluerint, non cogentur. Comes faciet
similiter in Brueria tota, cujuscunque fundus sit aut
possessio, episcopi et comitis venatio communis est,
et forifaceta ad venationem pertinentia.

(1158) Eandem controversiam inter Alanum epi-
scopum et Willelmum comitem denuo recrudescen-
tem composuit Godefridus episcopus quondam Lin-
gonensis, tum privatus degens apud Claram-Vallem,
id est anno 1164, statuitque ut quidquid inter Hu-
gonem episcopum et Willelmum de Carthusia comi-

11. Actum Antissiodori anno ab Incarnatione Do-
mini 1145, episcopatus Eugenii papæ III primo. Huic
rei interfuerunt abbates Stephanus Regniacensis,
Guido de Caro-loco, Balduinus de Castellione, Gau-
fridus de Rupibus, Raynaudus archidiaconus, Gau-
fridus cantor, Hugo decanus Meldensis, Andreas de
Baldement, Landricus, Bernardus, Hugo de Castro-
censurii (*Chateaucensis*), Hugo de Tociaco (*Toucy*)
presbyteri. Gaufridus cellarius, magister Anselmus,
Guido de Bichiaco, Stephanus de Sancto Germano,
canonici. Milites: Guillelmus filius suprascripti co-
mitis, Hugo de Tilio, Humbertus de Sancto Germano,
Siguinus de Tornella, Odo de Tociaco, Humbaudus
Tortus. Servientes, Robertus præpositus comitis,
Humbaudus pistor, Ervus præpositus episcopi, Olan-
nus cellarius, et alii quamplures, hinc et inde (1158).

IV.

PRO MONASTERIO S. VICTORIS PARIENSIS (1159).

Ego BERNARDUS, Claræ-Vallis vocatus abbas, om-
nibus Dei fidelibus, tam posteris, quam præsentibus,
notum fieri volo, me quadam vice, cum Parisius
venissem, rogasse dominum Odonem abbatem S.
Genovefæ, omnesque fratres in communi capitulo,
ut fraternæ dilectionis intuitu Gelduino abbati fra-
tribusque ecclesiæ S. Victoris concederent aquam
Benevim, de submolendino quod Cupels appellatur,
acceptam usque ad suam ecclesiam deducere, et inde
versus Parisius in Sequanam, dato idoneo pretio
hominibus posteris S. Genovefæ... aquam ducerent.

Et ut præfatæ ecclesiæ B. Victoris liceret in eadem
aqua infra muros suos molendinum facere ad suos
usus, ut quantulumcumque utilitatis aquæ ductu illo
infra eosdem muros ex extra propriis expensis ex-
struere valeant. Quæ Odo abbas omnia communi
fratrum suorum assensu nostro interventu benigne
concessit, ita tamen ut molendinum S. Genovefæ,
quod superius est nominatum, nulla operis S. Vic-
toris machinatione aut aquæ elevatione impediatur.
Quæ concessio ut ecclesiæ B. Victoris rata firmaque
in perpetuum perseveret, sigillo eam commendamus.
et sigilli nostri impressione testificandam duximus.
Placuit et eorum nomina subjungere, qui precibus
nostris tum interfuere: Dominus Godefridus Lingonensis
episcopus, D. Joannes S. Maclovii episcopus,
magister Bernardus Parisiensis archidiaconus, mo-
nachi quoque nostri Gerardus et Gaufridus.

V.

PRO MONASTERIO SANCTI-AMANTII (1160).

In nomine Domini, ego BERNARDUS, Claræ-Vallis
vocatus abbas, notum volo esse, quod locum de
Buxia (1161) et quidquid in eo habebamus ex dono

tem sanctæ memoriæ Bernardus Claræ-Vallis ab-
bas composuit, inviolabiliter observaretur.

(1159) Hæc concessio facta est circa annum
1150.

(1160) Ex chartario Buxensi. Scripta anno 1153.
(1161) Vide notas ad epist. 299.

Comitis Engolismæ, et ecclesiæ Engolismensis, et
Petri Austensii, ecclesiæ Sancti Amantii concessi-
sum. Testes fuerunt Ugo Engolismensis episcopus,
dominus Junius abbas de Corona, frater quoque
Philippus Prior noster, et frater Girardus et frater
Gaufridus monachi domus nostræ.
Actum apud Claram-Vallem anno ab incarnatione
Domini 1153.

SANCTI BERNARDI

ABBATIS CLARÆ-VALLENSIS

OPERUM TOMUS SECUNDUS,

COMPLECTENS

TRACTATUS MORALES, DOCTRINALES

ET POLEMICOS.

(Collati sunt ad codices Colbertinum, Dionysianum, Cistercienses, S. Germani, Majoris-Monasterii,
Gemeticensem S. Theodorici Remensis et Compendiensem.)

IN TOMUM II PRÆFATIO

Maxime ad libros *De consideratione*

401-413 I. In superioribus editionibus Horstianis ac nostra, post sancti Bernardi epistolas collocati
erant in tomo secundo Sermones de Tempore ac de Sanctis, tum Sermones de Diversis: in tertio Sermones
in Cantica: quibus varii Tractatus Bernardini quarto loco succedebant. Verum re attentius considerata,
hos Tractatus epistolis proxime subjicere visum est: idque nobis naturalis ordo facile persuasit. Cum
enim ejusmodi Tractatus epistolari modo scripti sint, imo nonnulli ex epistolis in tractatus relati, con-
sequens erat ut non longo post epistolas intervallo collocarentur. Accedit ex hoc ordine illud commodi,
quod cum Sermones de Tempore, de Sanctis, ac de Diversis in tertium tomum, Sermones vero super Can-
tica in quartum rejiciantur; his quasi continenter adjungatur tomi quinti initio Expositio a Gilleberto
continuata in Cantica: quæ Bernardi Sermones in eadem Cantica, quasi ejus consecraria appendix,
quam proxime subsequi debebat. Ob has itaque similes que rationes non incongruum duximus, vulgatum
Horstii ordinem tantisper immutare, ut Lectorum commodo et naturali rerum ordini consuleremus. Hæc
de ordine rerum, quæ subsequentes tomos constituunt; hoc loco repetenda et præmittenda fuere: nunc
de ordine Tractatum, quos tomus secundus continet, pauca dicenda sunt.

II. In disponendis objectis opusculis Horstius dignitatis potius, quam temporis rationem habuit. Nam
si ordinem temporum sequimur, primus est tractatus de Humilitate; deinde, tractatus de Diligendo Deo;
tum, Apologia ad Guillelmum: quo ordine enumerantur a Gaufrido in libri tertii de Bernardi Vita, capite
octavo; Bernardo ipso primum et tertium pariter suggerente in epistola decima octava, ad Petrum cardi-
nalem, quæ sub annum 1127 scripta fuit: ubi et « paucas ad diversos epistolas » memorat; quo nomine
haud scio an tractatum de Diligendo Deo comprehendit. Postea recensenda est epistola quadragesima se-
cunda, ad Henricum Senonensem archiepiscopum, eodem circiter anno 1127 dictata: mox tractatus de
Libero Arbitrio circa annum 1128, ut colligitur ex epistola quinquagesima secunda, ad Haimericum. Ne
longo post intervallo habitus est Sermo de Conversione, ad Clericos. Successit ante annum 1136 liber ad
Milites Templi: quo tempore eærata est epistola septuagesima septima, ad Hugonem de Sancto-Victore.
Anno 1140 epistolam centesimam nonagesimam de Erroribus Abelardi Innocentio directam fuisse constat.
Eodem fere anno prodiit tractatus de Præcepto et Dispensatione, quem Petrus Venerabilis, anno 1143
ex Hispania reversus, postulavit libri quarti epistola vigesima septima. Ineunte anno 1149 absolutus est
liber de Vita sancti Malachie: eodemque anno inchoati sunt libri de Consideratione, ut mox dicturi

sumus. Hæc sunt Opuscula, quibus constat tomus quartus: exceptis Declamationibus, quas in superiorum classem rejecimus, utpote a Bernardo alienas; et libro de Cantu, quem præmissis subjungemus.

III. Hic, inquam, est ordo temporis, quo singuli tractatus conscripti sunt. Verum ordinem et dignitatem argumenti servare præstat. prima loca tribuendo, primo libris de Consideratione; secundo, Epistolæ de Moribus Prælatorum, ad Henricum Senonensem, tertio, Sermoni de Conversione, ad Clericos; quarto, tractatui ad Præcepto et Dispensatione: quinto, Apologiæ ad Guillelmum, qui duo tractatus monachos spectant; sexto, libro de Laude **401** novæ Militiæ, ad Milites templi. Et hæc prima classis pro dignitate personarum. Altera classis de virtutibus; nempe, septimo, libellus de Humilitate; octavo, de Diligendo Deo. Tertia classis erit de dogmatibus, scilicet, nono, opusculum de Gratia et Libero Arbitrio; decimo, epistola de Baptismo, ad Hugonem de Sancto Victore; undecimo, epistola de Erroribus Abælardi, ad Innocentium. Postremo duodecimo, historicus liber de Vita sancti Malachiæ. His omnibus tertio decimo loco succedet liber de Cantu. Opusculorum ordinem supra, pag. 995-996 representavimus pro commodiori usu hominum studiosorum.

IV. In his omnibus nullum Bernardo dignius videtur, quam libri quinque de Consideratione, ad Eugenium papam. Si enim argumenti et personæ dignitatem spectes, nihil generosius; si modum tractandi, nihil sublimius; si styli majestatem, et sententiarum gravitatem, nihil eloquentius ac fortius; si denique dictorum puritatem, et inherentem sacris canonibus disciplinam, nihil catholico Doctore et sanctissimo Patri convenientius. Qui vero magis arduum erat homini in solitudine educato, amundi rebus et negotiis alieno, quam vivendi leges summo Pontifici, nedum toti Ecclesiæ tradere, et quasi præscribere? Quid homini privato difficilius, quam de totius Ecclesiæ statu, de moribus sacrorum ministrorum, de omnium officiis, virtutibus, ac vitiis apte et accurate breviterque disserere, imo et justam ferre sententiam? Quid sapientius, quam ita sublimium quorumcumque hominum vitia, errata, abusus notare, persequi, castigare; ut non modo invidiam et criminandi suspensionem evites, sed etiam amorem reportes et admirationem? Et hæc sane fuit Bernardi seu dexteritas, seu felicitas, seu divinitus concessa auctoritas, ut quam primum ejus libri de Consideratione in publicum prodire, eos certatim exquisierint, lectitarent, amaverint universi, etiam summi, quos maxime tangebant Pontifices.

V. Merito itaque Ernardus Bonæ-Vallis abbas in libri secundi de Bernardi Vita, capite octavo, hoc opus vocat « Librum multæ utilitatis: in quo Vir sanctus acutissima indagine, tam ea quæ circa Pontificem, quam que infra sunt prosequens, etiam ad ea quæ supra ipsum sunt ascendens, tanta de natura divina disseruit, ut videatur in tertium cælum assumptus, audisse quædam verba quæ non licet homini loqui, et Regem in decore suo vidisse. In his quæ infra, et quæ circa ipsum sunt, morum societas, naturæ æqualitas, officiorum distantia, consideratio meritorum, adjudicatio proventuum subtilissime distinguitur, et singulis in suo genere sui cognitio intimatur. In his quæ supra hominem sunt, speculatur cælestia; non eo modo quo Angeli, qui semper adherent Deo, considerant, sed eo modo quo potest homo puri animi et mentis sinceræ divina contingere, » etc. Et hæc est divisio quinque librorum de Consideratione quorum in primo demonstratur Considerationis necessitas et utilitas: in secundo consideratur quæ in Pontifice, id est Pontifex ipse quis, qualisve sit: in tertio, quæ sub ipso, id est orbis universus: in quarto quæ circa ipsum, domestici, cardinales, episcopi: in quinto quæ supra ipsum, Deus et Angeli. In his « quam liber in voce, quam disertus, et in rerum superiorum inferiorum que scientia locuples, diligens considerator agnosceret, » inquit Gaufridus in libro tertio de ejus Vita, capite octavo.

VI. Restat observare tempus, quo libri isti scripti sunt. Hos anno 1149 parturire cæpit sanctus Pater, nec uno tenore (ut Baronio visum est) absolvit, sed diversis intervallis scriptos ad Eugenium transmisit. Et primum quidem ipso anno 1149, de quo Nicolaus, ejusdem Bernardi notarius, ante suam discessionem scribens Petro Venerabili: « Mitto vobis, » ait, « librum domni Abbatis Claræ-Vallis ad dominum Papam. » Exstat hæc epistola apud ipsum Petrum in libri sexti epistola septima. Neque hoc loco libri nomine integrum opus (ut auctores isti loquuntur passim, teste Ernaldo, qui « librum multæ utilitatis » hos quinque libros vocat) intelligit potest. Nam secundum Bernardus Eugenio direxit anno 1150, post infelicem expeditionis Jerosolymitanæ exitum, de quo ab ipso libri exordio apologiam præmittit. Tertium, anno 1152, post obitum scilicet Hugonis Antissiodorensis, ut constat ex capite secundo, numero undecimo; et quarto quidem anno post concilium Remense, ex numero vigesimo, anno 1148 celebratum. Quartum denique et quintum paulo post, si non cum tertio, absolvit.

405 VII. Cæterum prædicti libri Rothomagi primum, cum Apologia ad Guillelmum, atque tractatu de Præcepto et Dispensatione, absque anni indicio; tum Spiræ anno 1550 typis vulgati sunt sine ulla capitulorum, ut fit in vetustis codicibus, divisione. Idem anno 1520 ac deinceps, cum cæteris Bernardi operibus recus: postea per Antonium Carafam, magni nominis cardinalem, Pio V pontifice recogniti, atque Antwerpæ formis Plantiniani seorsim impressi fuerunt. Eisdem demum Gerardus Vossius, præpositus Tungrensis, rogatu Joannis Vendei ii, episcopi Tornacensis piissimi, denuo recensere aggressus, eos cum octo manuscriptis codicibus contulit; ac Romæ anno 1594 seorsim editos Clementi VIII nuncupavit, adhibita capitulum divisione, qualis in exemplari Nicolai papæ V, anno 1450 exarato, apposita erat. De hac editione Nicolaus Faber in epistola ad eundem Vossium, ubi laudatis cæteris operibus: « Omittit, »

« inquit, « libros de Consideratione beati Bernardi, in quibus licet fortasse minus olei, quam in cæteris impenderis; non tamen minus zeli domus Dei, nutantisque disciplinæ in ea reparandæ ostendisti. Ibi enim libros huic rei aptissimos, quosque non malus auctor, et beato Bernardo fere æqualis, non ἀποδείκνυσεν Deuteronomium summorum Pontificum appellat, edendos curasti, quo primum ab auctore religiosissimo destinati sunt, ubi tamen forsitan minus terebantur. »

VIII. Secundum tot tantosque viros denuo ad censuram prædictos libros revocavimus, eosque in priori nostra recensione ad quatuor exemplaria contulimus; in hac vero ad alios duos ex bibliotheca Colbertina per virum clarissimum Stephanum Baluzium nobis commodatos: quorum unus notatus 3541, capitulorum distinctionem habet, sed a Vossiana planè diversam. Cum autem sectiones istæ non sint ex auctoris instituto, vulgatas retinere visum est ad cavendam citationum confusionem.

IX. Porro hujus operis inscriptio variat in vetustis libris. Probabilior est Colbertini codicis, notati 3964: « Beati Bernardi abbatis Claræ-Vallis in libro de Consideratione ad dominum Eugenium papam prologus incipit feliciter. » Sed non tanti sunt momenti ejusmodi inscriptiones, quæ plerumque ex notariorum arbitrio profectæ sunt. His subjicere juvat, quod Horstius præfationis huic tomo præmisit.

406 J. MERLONIS HORSTII MONTUM AD LECTORES

Sancti Bernardi tractatus varios quatuor hic tomus exhibet, genuinos, inquam, et indubios, nam aliis alibi locus erit. Hos inter primas ordine et excellentia tenet de Consideratione ad Eugenium III pontificem liber, si quisquam alius, Ecclesiæ præsulibus et prælatis utilis prorsus ac necessarius. In Vita sancti Bernardi, lib. 2. c. 8, item libro 3, cap. 8, habes, quæ lectioni horum librorum omnino præmitti suadeo. His adde sequentia. Gerardus Vossius præpositus Tungrensis libros hosce e bibliotheca Vaticana separatim edidit Romæ anno 1594, et summo pontifici Clementi VIII dicavit. In eorum vero commendationem inter cætera hæc præfatur. « Quantum inter alios pontifices Nicolaus V hisce libris tribuerit, re ipsa ostendit, dum libros eosdem, ante usum typographiæ inventum, adeo magnifico et insigni caractere separatim pro suo aliorumque usu describendos curavit. Quorum etiam amore ac studio flagrans Pius V, re et nomine pius, eorumdem lectionem mensæ suæ lubens adhibebat, ponderabat, et magni faciebat: sicut et ab ejus in pontificatu successore Gregorio XIII factum intelligo. Quos et Urbanus VII in episcopatu, ac post in cardinalatu multum sibi familiares habuisse dicitur, secumque ad conclave tulisse, in quo et summus pontifex renuntiatus est. Quem brevi in pontificatu secutus Gregorius XIV, plurimum quoque iisdem Bernardi libris tribuere, eosque frequenter in ore habere solebat: et seorsim (ut ab omnibus ecclesiasticis, maxime autem prælatis, commodius circumferri legique possent) exstare peroptabat: sicut a fide dignissimis de eo adhuc cardinali accepi: ipseque ex ejusmet ore non semel audivi. » Hæc Vossius in Dedicacione ad Clementem VIII.

Porro inter Tractatus invenies duos ex epistolis huc translatos, idque non sine causa, ut arbitror. Prolixitas quippe, et ipsa argumenti ratio, necnon tractandi modus nomen Tractatus exposcere videbantur. Frequens autem esse, ut pii Patrum labores ac tractatus nomen Epistolæ sortiantur, observat Ephremius apud Photium, codice 229, et variis exemplis ostendit Baronius ad annum Christi 584, agens de epistola a S. Gregorio nomine Pelagii II scripta adversus tria Capitula. Inter Epistolas sancti Hieronymi et sancti Augustini complures occurrent, quos ipsimet auctores Libri nomine donant. Qui deinde edendorum Patrum curam susceperunt, multorum judicio hujusmodi lucubrationes aptius in tractatum sive librorum, quam epistolarum censum syllabumque retulissent. Quamvis et hi auctoritate non omnino videantur destitui: præsertim cum hoc exemplum ab Apostolis venerit, ut argumenta, quamvis seria, committerentur epistolis. Sed tales epistolæ vere tractatus sunt de rebus haudquaquam familiaribus. Unde et nobis visum, duas illas epistolas, quadragesimam secundam et cenesimam nonagesimam, utpote prolixas admodum e numero cæterarum excimere, et in gratiam lectoris distinctas in capita, tractatibus adjungere. Nec obstat, quod ad unam singularem personam directæ, eam peculiariter subinde compellent. Sane si justis de argumento aliquo tractatus, idcirco quod ad unum aliquem dirigantur, Epistolæ nomine prenotandi veniunt, nullus prope liber erit, cui non debeatur nomen Epistolæ, cum fere hoc omnibus solemne sit, lucubrationes suas alicui inscribere. Adeoque ipsa etiam Bernardi Apologia ad Guillelmum abbatem, atque plura ejus opuscula inter epistolas referantur. Retinimus tamen receptum Epistolarum numerum et ordinem, ne cui forte industria nostra fraudi esset, si priorum editionum citationes a nostra discreparent. Si quæ præterea de quibus forte monendus sit lector suis locis inveniet, et prolixè quidem in Præfatione totius operis.